

razumijeva da korisnik ima osnovno gramatičko znanje. No, i slabije će gramatički obavješten korisnik traženi frazem lako naći pomoću indeksa. U indeksu su frazemi nanizani abecednim redom po prvoj riječi. Svaki frazem ima slovnu i brojčanu oznaku koja upućuje pod kojim je slovom i brojem frazem obrađen. Tako je npr. frazem *kao mali bog* [živjeti i sl.] B-51 u rječniku obrađen pod slovom "B", pod nadnatuknicom **BOG** kao nosivom riječi. U indeksu se pronalazi pod slovom "K" prema prvoj riječi. Oznaka B-51 upućuje korisnika na to da u rječničkome dijelu frazem treba potražiti pod slovom "B", pod rednim brojem 51.

Ovaj je rječnik višestruko poticajan za filologe različitih profila. On je ne samo izvor suvremene frazeološke građe, već i predložak za osmišljenu i konceptijski besprijekornu i dosljednu leksikografsku obradu. Rječnik pokreće neka nova pitanja, ponajprije

razgraničenje frazeoloških, leksičkih, morfoloških, sintaktičkih, semantičkih i pravopisnih pitanja. Frazeolozi i gramatičari trebaju zajednički odrediti jesu li jedinice tipa *danas-sutra, hoćeš-nećeš, malo-pomalo* itd. frazemi ili prilozi. Rječnik otvara i pravopisna pitanja, npr. pisanje velikoga slova (*prebit (ubiti) boga u komu, sačuvaj Bože, uhvatiti boga za bradu*). Dodatnu jezikoslovnu vrijednost ovaj rječnik ima i u tome da potiče i niz drugih pitanja: jesu li npr. jedinice *u trenu, s visine, s vremenom, u hodu* frazemi ili ih s obzirom na njihovo kategorijalno značenje treba tretirati kao priloge i pisati zajedno (kao što se ubičajeno pišu jezične jedinice, tipa *uoči, naime* itd.).

Rječnik će jamačno biti koristan i zanimljiv i za jezikoslovno slabije obaviještenu javnost jer su frazeološki sadržaji izazovni u nepredvidljivosti njihova postanka, značenja i uporabe.

Marija Turk

MULTIKODNA KOMUNIKACIJA

Neda Pintarić, PRAGMEMI U KOMUNIKACIJI

(Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2002.)

Čovjek je od samih početaka svoga razvoja spontano izražavao svoja tjelesna stanja, želje, misli i osjećaje. Danas, u 21. stoljeću, čovjeku su na raspolaganju mnogobrojni mediji kojima može komunicirati sa svijetom, čime je (nesvjesno) uhvaćen u mrežu multi-

medijskoga, tj. multikodnoga komuniciranja.

Knjiga Nede Pintarić, profesorice na Odsjeku za slavistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, *Pragmemi u komunikaciji*, u izdanju Zavoda za lingvistiku Filozofskoga fakulteta

Sveučilišta u Zagrebu, bavi se upravo multikodovnim komuniciranjem, i to u hrvatskoj i poljskoj kulturi, odnosno, kako kaže autorica, "svrha je ove knjige prikazati taj temeljni obrat iz monokodne gramatike u multikodnu pragmatiku s pragmatičnim sustavom poljskoga i hrvatskoga jezika".

Prije *Sažetka* i *Kazala pojmova*, autorica nam na kraju knjige daje popis od tristotinjak bibliografskih jedinica, koje se izravno ili neizravno vezuju uz problem pragmatike.

A što je to pragmatika? Odgovorom na to pitanje Neda Pintarić bavi se u prvom dijelu svoje knjige krećući od samih početaka razvoja ljudskoga društva, od samih početaka osviještenoga komuniciranja.

To se komuniciranje, prije nekih dva milijuna godina, odnosilo na kinetičko sporazumijevanje potrebno za zajednički lov i nabavu hrane. Kada mu je spacijalni (prostorni) kod postao preuzak zbog prikupljenoga iskustva i proširivanja potreba, *homo erectus* je, nakon 1 500 000 godina, ovladao temporalnim (vremenskim) kodom, govorom. Verbalna je komunikacija *homo habilis* omogućila razmijenjivanje informacija vezanih za sve tri temporalne dimenzije (sadašnjost, prošlost, budućnost), ali, što je važnije, da komunicira usporedo s radom. Prvi su se 'razgovori' odnosili na zvukovne elemente koji su pratili geste. Kasnije su ti zvukovni ilustrati pokreta prerasli u nove verbalizirane oblike, koji su se na kraju, zahvaljujući unutarnjim (kognitivnim) i vanjskim (sociokulturalnim) činiteljima, razvili u fonemizirane oblike,

verbalne iskaze. Verbalna je komunikacija u čovjeku 'aktivirala' dugoročno pamćenje i mogućnost da svakodnevno usvaja sve veći broj informacija i novih spoznaja što je dovelo do njegova općega fizičkoga, društvenoga, kulturalnoga pa i obrazovnog razvoja, te na kraju, i do potrebe za stvaranjem novoga koda "kao izvanpsihičnog pamćenja, jer čovjek nije mogao zadržati u svojoj svijesti velik broj informacija. Time se i sam *homo habilis* transformira u novo biće - *homo sapiens*, koji u svoj kognitivni sustav ugrađuje pojmovnu svijest (kao predodžbu predodžbe)" (Neda Pintarić, *Pragmema u komunikaciji*; u daljnjem tekstu: Pintarić, str. 12). U stručnoj je literaturi prihvaćeno mišljenje da je čovjek ovladao pismom prije otprilike 3 500 godina. Ipak, trebalo je proći nekoliko tisućljeća da od trodimenzionalnoga pisma, čvorova i raboša (prije 60 000 godina), preko dvodimenzionalnoga (piktograma, ideograma, hijeroglifa) dođemo do klinopisa i, na kraju, abecednoga pisma (koje teži ostvarivanju jednadžbe: jedan fonem = jedan grafem). Osnivanje prvih škola, postupno nestajanje mitološke svijesti, stvaranje država, pojava knjiga i novina samo su neke od "posljedica" otkrića pisma. Tiskoslovna se komunikacija naglo počela razvijati Gutenbergovim otkrićem tiskarskoga stroja sredinom 15. stoljeća, zahvaljujući čemu su knjige, pa time i znanost i kultura, postale dostupne svima.

Očito je da su ova postupna otkrića u proteklih dva milijuna godina bila neophodna otkrićima 20. stoljeća: telegovornoj komunikaciji putem elektromagnetskih valova (radiju), tele-

spacijalnom komuniciranju (televiziji) čime se "počinje stvarati integralna gramatika s pragmatikom koje reguliraju sustav reljefnoga multikodovnog općeplanetarnog komuniciranja" (Pintarić, str. 13).

Dakle, u 20. stoljeću dolazi do osvješćivanja postojanje ostalih kodova kojima čovjek, uz govor, komunicira sa svijetom koji ga okružuje. U proučavanje toga multikodovnog komuniciranja su se, osim jezikoslovlja, izravno ili neizravno, uključile i ostale znanosti (retorika, psihologija, biologija...), te već početkom 18. stoljeće imamo tezu o postojanju gestovnoga jezika. Ipak, o integrativnom proučavanju različitih ljudskih kodova možemo govoriti tek u 20. stoljeću, kada nastaju novi termini i nove znanosti: kinem (jedinica gestovnoga koda), neverbalna komunikacija, tacezika (teorija dodira), ekstralingvistika (znanost o gestovnim znakovima)... Sljedeći je korak svakako morao biti nastanak nove znanosti koja proučava "ljudsko izražavanje koje uz verbalni kod uključuje i različite neverbalne kodove izražavanja" (Pintarić, str. 38), odnosno znanosti o multikodovnom komuniciranju - *pragmatike*.

Predmet pragmatike je ljudsko izražavanje, verbalno i neverbalno, a jedinice kojima se služi pragmatika nazivaju se ovisno o razinama koje opisuju: na leksičkoj se razini nazivaju *pragmemi* (jedinice verbalnih i neverbalnih kodova), na rečeničnoj *govorni činovi*, a na tekstovnoj *diskurz*.

Budući da je glavni zadatak pragmatike proširivanje i produblivanje

spoznaja o ljudskom komuniciranju, pragmatika je nužno povezana s mnogim znanostima (sociolingvistikom, semio-logijom, logikom, filozofijom jezika..., ali i kemijom, fizikom, medicinom...), autorica u pragmatici vidi opću znanost o čovjekovoj uporabi znakova i njegovu ponašanju u komunikaciji, a time i, možda, polazište za novo transdisciplinarno proučavanje čovjeka.

U posljednjem poglavlju prvoga dijela knjige autorica se osvrće na stanje i probleme pragmatike u Poljskoj i Hrvatskoj ističući da je od početka znanstvenoga osvješćivanja pragmatike neverbalnih kodova (R. L. Birdwhistell, *Introduction to Kinestics*, 1952. godina) poljska pragmatika napredovala mnogo brže i sustavnije, pa se već 70-ih godina 20. stoljeća na mnogim tamošnjim sveučilištima pragmatika predaje i obrađuje kao posebna znanost. U Hrvatskoj je razvoj pragmatike, u današnjem smislu, započeo u 80-ima, no "naši su lingvisti uglavnom minimalisti, tj. bave se više semantikom, a pragmatiku shvaćaju samo kao djelić semantike koji se svodi na proučavanje govora" (Pintarić, str. 70). Ipak, autorica smatra da pragmatika u Hrvatskoj vrlo uspješno prati svjetska dostignuća na tom polju te da imamo zavidan broj bibliografskih jedinica, knjiga i časopisa posvećenih problemu (multikodne) komunikacije, što posebno obrađuje u poglavlju *Pragmatična misao u Hrvatskoj*.

Analizom pragmatičnih sličnosti i razlika između hrvatske i poljske (posredne i neposredne) komunikacije autorica se bavi u drugom dijelu svoje

knjige, koji nosi naslov *Hrvatsko-poljska kontrastivna pragmatična istraživanja*. No, prije samih rezultata istraživanja autorica nam, na primjeru poljskoga i hrvatskoga jezika, pokazuje kako 'ujezičiti' neverbalni kod, zatim klasifikaciju, fonemizaciju i gramatikalizaciju usklika u poljskom i hrvatskom jeziku te metode prevođenja pragme iz jednoga jezika u drugi. No, autorica ide i korak dalje pa daje i moguć izgled rječnika pragme, iskazanih u obliku leksema i frazema s pragmatičnim značenjem.

Problem koji se javlja proizlazi iz mnogobrojnih funkcija pragmatičnoga znaka (afektivnost, ikoničnost, višeznačnost, ekspresivnost...) pa je za pragmatikon "potrebno napraviti sferoid s isječcima u kojima bi bile zastupljene pojedine funkcije pragme. Unutar tih isječaka pragme bi se navodili pod brojevima (poput kemijskih valencija) koji bi omogućavali spajanje dotičnih pragme s pragmemima u ostalim funkcijskim isječcima" (Pintarić, str. 103). Kao primjere rječnika pragme autorica navodi poljski pragmatički rječnik *Polszczyzna, jaką znamy* (Varšava, 1993.) te *Poljsko-hrvatski rječnik* (Zagreb, 2002.), no napominje da će uspjeh biti "potpun" tek kada se uz pomoć suvremenih računalnih tehnika naprave pokretljive trodimenzionalne izvedbe spajanja pragme u mreže funkcija.

Najopširnije, i najznačajnije, poglavlje ove knjige, *Tipovi pragme*, jest poglavlje u kojemu se obrađuju kulturološki i emotivni pragme te pragme podštapalice u poljskom i hrvatskom jeziku.

Kulturološki se pragme rabe u pravilima lijepoga ponašanja, a uključuju, između ostalih, pozdravne (u invokaciji i eksvokaciji) te intervokacijske pragme. Autorica uzima u obzir i različita sredstva za komunikacijsku vrijednost pozdrava: kinetička sredstva (mimika, položaj tijela...), paralingvistička sredstva (boja glasa, naglasak), ritualne znakove (pružanje ruke, mahanje, ljubljenje...), te mnoga druga, zaključujući da "iako pozdravi variraju u različitim komunikacijskim situacijama (razgovor, pisma, telefonska komunikacija, komunikacija u medijima radija i televizije), postoje šablone ili društveni bonton prema kojemu se rabi određeni tip pozdrava i zahtijeva određeno ponašanje. To čini pozdrave sociolingvističkom kategorijom" (Pintarić, str. 121). Vrlo širok spektar situacija i njima karakterističnih načina pozdrava, uključujući i primjere, obiluje zanimljivim sličnostima i razlikama između dviju slavenskih kultura, poljske i hrvatske; tako saznajemo da pozdravni bonton, u obje kulture, nalaže da prilikom rukovanja žena pruža ruku muškarcu, starija osoba mlađoj te osoba višega ranga osobi nižega ranga, ali i da se Poljaci više i češće ljube, bilo u obraz, bilo u ruku, te da se prilikom upoznavanja muškarci u Poljskoj često naklone, a žene naprave kniks (klečaj). Autorica se osvrće i na verbalne pozdrave *zdravo* i *bog* na kojim objašnjava čestu politizaciju pozdrava u hrvatskom jeziku, navodeći da je pozdrav *zdravo* nakon prvih parlamentarnih izbora neopravdano proglašavan srbizmom te da ga je danas, u većoj mjeri, zamijenio pozdrav *bog* (koji često nalazimo zapisan i kao *bok*). Također je zanimljivo da,

premda poljski i hrvatski za tvorbu imenica ženskoga roda sa značenjem vršitelja radnje koriste sufikse, u poljskom se takva tvorba ne koristi za zvanja jer ima pejorativno značenje, pa će se u poljskom jeziku *doktorici* ili *profesorici* obraćati s *pani* (gospođa) *profesor* ili *doktor*.

Sljedeće veće poglavlje unutar *Tipova pragmemata* jest *Emotivni pragmemi u komunikaciji* unutar kojih se autorica bavi grupom pragmemata kojima se izražava osjećaj prema komunikatorima, komunikacijskoj situaciji ili izvanjezičnim entitetima. Jedinice emotivnoga izražavanja nazivaju se emotivi, a vidimo ih kroz različite tipove emosemova (sem biljke, životinje, antroponima, etnonima, boja i prostora). Autorica napominje da uporaba i tip emosemova ovisi o tome mogu li se oni uvrstiti u tekst ili samo u diskurz kao dijaloški tekst, pa valja spomenuti i njezino definiranje teksta i diskurza temeljeno na citatima, vezanim za tu temu, eminentnih hrvatskih i poljskih lingvista (Radoslava Katičića, Mirne Velčić, Dubravka Škiljana, Krystine Pisarkowe).

Kod fitonimnih pragmemata dolazi do izražaja geografska razlika Hrvatske i Poljske. Naime, crne se oči u hrvatskom jeziku nazivaju i *bademaste oči* (premda je ta sintagma češća za oblik očiju), dok je u Poljskoj češća biljka kesten, pa ćemo za iste oči čuti sintagmu *oczy kasztanowe* ili *kasztanowate* (u hrvatskom *kestenjaste oči* ima značenje smeđih očiju). Također konstatira da su prezimena potekla od biljaka česta u obje kulture, dok su fitonimna imena češća u hrvatskom jeziku.

“Zoonimi kao životinjski pragmemi rabljeni u emocionalne ili afektivne svrhe

imaju komunikacijsku funkciju umilica (hipokoristika) ili naljutica (pejorativi: psovke, uvrede, klevete)” (Pintarić, str. 168). Prema autoričinu uspoređivanju dvaju jezika možemo zaključiti da životinje, posebno domaće, u hrvatskom jeziku češće imaju pejorativno značenje (npr. *konj* i *kobila* u poljskom imaju isključivo pozitivna emotivna svojstva).

Premda su jezično neekonomični, jer nastaju proširivanjem riječi, gomilanjem sufikasa, multiplikacijom istih ili sličnih korijena riječi, pueritivi, kao opći naziv za oblike “dječjeg jezika”, česti su u oba jezika, a označavaju bliskost, povezanost određenoga kruga ljudi (npr. *moja cupica-glupica*, *papati*, *hajde hop*, *mućica...*).

Poglavlja u kojima se autorica bavi antroponimnim i toponimnim pragmemima, odnosno pragmatičnom funkcijom antroponima i toponima, posebno su zanimljiva jer doznajemo kako možemo prema sufiksu poljskih prezimena odrediti socijalni status predaka nositelja prezimena te da mnogi poljski proizvodi kao ime imaju hipokoristik kako bi privukli kupca, ali i da se u oba jezika nepostojećim mjestima, koja po nečemu imaju negativno značenje, dodaje i pridjev *donji* da bi se naglasilo značenje udaljenosti i nevažnosti (hrv. *Mrduša Donja*; polj. *Głucha Dolna*).

Posljednje poglavlje knjige odnosi se na automatizirane pragmemate ili podštapalice (autorica bira lik *podštapalica* jer smatra da riječ *podštapalica* zvuči kao hodati po štapu, a ne oslanjati se o štap), odnosno “nesvjesne, automatske prekide u diskurzu samoga govornika koji imaju neko drugo,

pragmatično značenje od onoga semantičnoga u samim izgovorenim riječima-podštapalicama“ (Pintarić, str. 225). Autorica govori o tzv. neverbalnim podštapalicama (otpuhivanje šiški s čela, oblizivanje usana, cupkanje u mjestu, kašljucanje...), koje autorica naziva i tikovima-podštapalicama ako se ponavljaju tijekom iskaza. Ove neverbalne podštapalice nam, jednako kao i verbalne, pomažu da ispunimo nepoželjne pauze u govoru pa su vrlo česte i raznolike, kako u hrvatskom, tako i u poljskom jeziku (hrv. *sim-tam, Isuse Bože, šta ja znam, ej...; polj. tak czy owak, Jezu kochany, że nie wiem, proszę pana...*). Među pod-štapalice autorica

ubraja i konektore, ako ih rabimo u tekstu više no što je potrebno (*kao što smo ranije istaknuli, također...*).

Premda bismo ovoj knjizi, s obzirom na temu koju proučava, mogli zamjeriti prilično stereotipan vizualni i tehnički identitet, ne možemo se složiti s autoricom Nedom Pintarić koja kaže da je ova knjiga samo “sveučilišni kompendij namijenjen studentima”. Radi se, naime, o vrlo vrijednom i značajnom djelu, ne samo zbog bogatstva novih informacija i osvrta na važniju literaturu vezanu za pragmatiku, već i zbog kulturološkoga približavanja dvaju slavenskih naroda, Poljaka i Hrvata.

Anastazija Vlastelić

KNJIŽEVNA BAŠTINA U NOVOJ EDICIJI

HRVATSKA KNJIŽEVNA BAŠTINA,

(Ex Libris, Zagreb 2002.)

Hrvatska je stručna i znanstvena publicistika krajem 2002. godine obogaćena vrlo interesantnom edicijom u kojoj se planira objavljivanje dosad nepublicirane građe iz korpusa nacionalne književnosti. Urednici prve knjige edicije nazvane *Hrvatska književna baština*, Dunja Fališevac, Josip Lisac i Drako Novaković obrazlažu u *Proslovu* razloge pokretanja i osnovnu koncepciju koju će Uredničko vijeće nastojati ostvarivati: “Nerazmjer između građe koja čeka na izdavanje i publikacija u

kojima se ona može tiskati navela nas je na pomisao da pokrenemo izdavanje književne serije u kojoj bi se jednom do dva puta godišnje objavljivala djela napisana na temeljnim jezicima nacionalne književnosti - hrvatskome i latinskome - ali i na drugim jezicima (talijanski, njemački, francuski itd.). Tekstovi će se objavljivati u tradicionalnu filološkom obliku, dakle s potrebitim filološkim aparatom i s popratnim uvodnim bilješkama o autorima i tekstovima.” (str. 7)